

mazzák az ezekre és egyéb fontos tényezőkre való reflektálást.

A kötet sajnos csak részben éri el a célt, amelyet címében és bevezetőjében ígér: az olvasó csak bizonyos szakterületekkel, egyetemekkel, intézetekkel kapcsolatban kaphat információt a társadalmi nemek oktatásáról. A gender-témájú nagy interdisciplinális konferenciákon (2) részt vevő előadók intézményi háttere alapján arra következtethetünk, hogy a társadalmi nemek oktatása jóval több szakterületen, tanszéken, intézetben zajlik, mint amennyit a kötet bemutat. Nem tudjuk meg, hogy mi alapján választották ki az adott képzőhelyeket és mi miatt maradt ki a többi a kötetből. Hiányoltam egy névmutatót is, amely (legalább a bemutatott egyetemek,

tanszékek vonatkozásában) tartalmazná, hogy a kötet szerzőin kívül pontosan kik és milyen formában művelik a társadalmi nemek oktatását és kutatását. A kötet pozitívuma azonban, hogy tartalmazza a szerzőivel kapcsolatos legfontosabb szakmai információkat. A kötet teljes egészében kétnyelvű, magyar és angol, ami lehetővé teszi a külföldi érdeklődők hozzáférését a kötet tartalmához.

Izgalmassá teszi az olvasmányt a kötet írásainak tudatosan személyes hangvétele, a feminista és/vagy társadalmi nemek nézőpontja iránti elkötelezettség általi szituált-ság vállalása. A szerzőknek a kiadvány lehetőséget nyújt az önreflexióra saját pályájuk gender-vonatkozásainak átgondolása kapcsán, tekintettel a múltira és a jövőre.

Jegyzet

(1) Internetes honlapok, például www.tusarok.org, számos aktív fórummal, blogok, pl. www.piroska.blog.hu, www.feminarium.blogter.hu.

(2) Például: *Nő és férfi, férfi és nő – a társadalmi nemek kutatása Magyarországon az ezredfordulón* (2002. november 22–23.), *Erőszak és nemek* (2003. október 27–29.), *Gender és az oktatási rendszer* (2004. december 3.), a BKÁE, Társadalmi Nem- és Kultúrakutató Központ szervezésében; *Nyelv, ideológia, média. A nő helye a magyar nyelvhasználatban* (2005. szeptember 8–9.), *Nyelv, ideológia, média 2. A nő és a nőesség sztereotípiái* (2006. szeptember 8–9.), a Szegedi Tudományegyetem BTK szervezésében; *A nő, mint szubjektum, a női szubjektum*

(2006. április 7–8.), a Debreceni Egyetem Angol-Amerikai Intézete Angol Irodalmi Tanszéke szervezésében.

Pető Andrea (2006, szerk.): *A társadalmi nemek oktatása Magyarországon*. Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest.

Bíró Emese

Budapesti Corvinus Egyetem,
Szociológia és Társadalompolitika Intézet

Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete

Egy jelentős tudós közel harminc éves munkásságának áttekintését kapja meg az olvasó, aki Görög-Karády Veronika művét a kezébe veszi. A kötet tizenhét tanulmánya elvezet bennünket a Szaharától délre élő fekete-afrikai népekhez – munkásságának fő vonulata és szakmai önbesorolása szerint valamilyen mértékben mindig afrikanista volt –, majd vissza Európába, kitekintve közben az afroamerikai népcsoportra. Kutatói munkásságának első bő évtizede alatt, a párizsi

kutatóközpontban afrikai „szájhagyományozó irodalommal” foglalkozott, s vezetett kutatócsoportot. A „litterature orale” néprajzi (etnográfiai) tárgyválasztása, gyűjtő és elemző módszere magyarországi munkásságát is meghatározza. Itthon különösen a cigány népmesék gyűjtésében és elemzésében jelentősek az eredményei. Alapvető kutatási súlypontjai jól kirajzódnak e kötetben is: az identitás kérdései, a hatalom problémái (az uralkodó és az alávetett közötti viszonyok), általában a

társadalmi egyenlőtlenségek, amelyek megjelenhetnek a rasszok és a nemek közötti, a családon belüli és azon kívüli gazdasági viszonyokban egyaránt.

Etnográfiai hitvallását jelzi a kötet címe is: mindannyian Éva gyermekei vagyunk – a hatalmas földrajzi távolságok, kulturális különbségek ellenére jól nyomon követhetők a hasonlóságok azokban a nagy kérdésekben, amelyek köré a szerző a tanulmányait felépítte. Ugyanakkor a hasonlóságok nem akkorák, hogy monotoniaról, ismétlődésről lenne szó. A különbözőség szépségét is élvezheti az olvasó a teremtés történetéről való gondolkodásban, a jó és a rossz harcában a népmesék alapján, a bűnről és a bűnhődésről való elképzelésekben egyaránt.

A kötet tanulmányai két nagy részbe sorolhatók: az első rész *A társadalmi egyenlőtlenségekről* címet viseli, s a társadalmi különbségek eredetével kapcsolatos kutatások eredményeit követhetjük nyomon benne. A rövidebb második rész címe *A családon belüli egyenlőtlenségekről* s a szülői tekintélyről, a női szerepről, a férfi-nő viszonyról szóló tanulmányokat foglalja magába.

Miért vannak szegények és gazdagok? Miért vannak fehérek és feketék? Miért uralkodnak a fehérek a feketék fölött? A kötet első három tanulmánya teremtéstörténeteket mutat be Fekete-Afrikából, Európából, az Egyesült Államokból. A szövegűen, illetve a kiejtés szövegét követve közzölt történetekben színes, mégis lényegében hasonló képpel találkozunk: a sötét bőrű embereket – cigányok, afrikaiak – és a szegényeket (!) sorsuk azért rendeli a fehérek és gazdagok alá, mert anyjuk, Éva, szégyellve sok gyermekét, néhányat eldugott közülük, és az Isten csak azokat áldotta meg, akik elé álltak. Gondolatébresztő, amit a szerző kiemel: némelyik teremtéstörténetben Éva azért dugja el egyes gyermekeit, mert őket szereti legjobban, nem akarja elveszíteni őket. A tanulás, modernbb szövegekben az iskola ugyan kiemeli a gyereket a szegénységből, de a család számára a tanult gyerek elveszik. Ismerjük ezt az érzést saját kultúránkból is („nadrágos embert nevel a gyerekből” – így fogal-

mázták meg ellenérzésüket a 20. század elején a magyar szegényparaszatok is). Márpedig az Isten áldása – amelyből csak az elé állított gyermekek részesülnek, és meg van tagadva az elrejtettektől – azt jelenti, hogy a megáldottak tanulni fognak, iskolába járnak és gazdagok, a szegények, a tanulatlanuk urai lesznek. E teremtéstörténetekben a fehérek a gazdagokkal, a cigányok vagy feketék a szegényekkel azonosak.

A következő két-két tanulmány a „belső idegenekkel”, a zsidókkal és a cigányokkal foglalkozik – talán arra a gondolatra felfűzve, hogy lássuk, mi lett Éva elrejtett gyermekeivel. A folklór sztereotípiáit és közhelyeit a zsidók esetében a bibliai történetekre vezeti vissza – különösen sokoldalú a bolygó zsidó vándormotívumának felfejtése. A leginkább megrázó és elgondolkodtató történet a megtáncoltatott zsidóé, amit több narratívában, országonként eltérő szerkezetben ismerhetünk meg. A történet lényege, hogy a zsidót útítarsa, a szegénylegény varázsos sípjával arra kényszeríti, hogy a tövisben táncoljon, majd a végén a szegénylegény diadalmasan él tovább, a szegény zsidót pedig kivégzik – vagy éppen csak megmenekül a kivégzéstől. E kegyetlen történet elemzésében a szerző bemutatja pszichológiai jártasságát: az etnográfus itt a néplélek értő kutatójaként értelmez.

A cigányok bemutatását *A megvetés természetrajza* és *Miért rossz a cigánysors* sokatmondó címeivel vezeti be. Különösen az első cím árulja el a szerző viszonyát témájához. E tanulmányokban is szólások, közmondások tömegével illusztrálja mondanivalóját. Hatalmas mennyiségű anyag bizonyítja, hogy Európában mindenütt hasonlóan látják a cigányokat, de Magyarországon különösen erős megvetés övezi őket. A „belső idegen” iránti megvetés meggyőzően bontakozik ki az anyagból, ám az olvasónak támad egy kis hiányérzete. A zsidók felé áradó ellenségesség leírása mellől is hiányzik nekem például a protestantizmus Ótestamentumból merít-kező szellemisége, a zsidó-magyar sorsközösség gondolata. A cigányokkal kapcsolatban pedig annak a vonulatnak a jelzése hi-

ányzik, amelyet például Vörösmarty veréből ismerünk – a cigány-magyar közös sors – vagy a cigányzene-magyarnóta magyar kultúrába ágyazottsága. Ha elhiszem a kiváló etnográfusnak, hogy a folklórban mindennek nem maradt jele, akkor izgalmas és tanulságos lenne elgondolkodni azon, miért nem szivárgott le ez a kultúra is a népi gondolkodáshoz.

Az első rész két utolsó tanulmánya két cigány mesemondó életének és mesei repertoárjának bemutatása, elemzése. Erdős Lajos az ország keleti felében élt híres mesemondó volt. Életének

eseményei, illetve az azokból leszűrt tapasztalatok ötvöződnek történeteiben. A szerző – az egyes mesei motívumok alapos elemzése nyomán – megállapítja, hogy a mesemondó megőrizte a cigány közösség alapvető értékeit, de ugyanakkor arra törekedett, hogy lakóhelye magyar világának érték- és normarendszeréhez is alkalmazkodjon. Görög Veronika komplex elemző módszereit – egyéniségkutatás, összehasonlító és etnopszichológiai vizsgálat – e tanulmányban mintaszerűen mutatja be, ami

nemcsak az olvasó számára nyújt élményt, hanem kiváló segítségként szolgálhat az etnográfiai elemzés oktatásában is.

A Somogy megyei Babos István meséből külön kötet is született (Szuha Péter szerkesztésében), itt egy rövid tanulmányban szerepel a mesemondó. A tanulmány a családon belüli erőszak Babos meséiben való megjelenését vizsgálja. A példaként idézett mesék (*Hűtlen anya, A postamester meséje, Csonkakezű lány*) központi témája

a vérfertőzés és az azzal összefüggő erőszak. A mesékben az anya, a lánygyermek sorsa azt példázza és arra int, hogy a nők legyenek hűségesek, állhatatosak, kitartók a rájuk mért csapások elviselésében – a tanulság összefügg azzal, hogy a hagyományos cigány, roma társadalmi rend a férfiuralmon és a nők függő helyzetén alapul.

A kötet második részének tanulmányai zömmel Fekete-Afrikába (Mali államba és Szenegálba), a bambara és malinké néphez vezetnek el. E távoli népek folklórájába mintegy belesimulva ógörög motívumokkal és magyarországi cigány mesékkal is találkozhatunk. A szerzői szándékot jól illusztrálja, hogy nem érezzük a hatalmas földrajzi és kulturális távolságokat. Afrikában csakúgy, mint az európai népek meséiben, a házasság központi helyet foglal el. E viszonylag rövid – 15–25 oldalas – tanulmányok a családon belüli egyenlőtlenség témájára fűződnek fel. A fő elemzési dimenzió e tanulmányokban a személyiséglélektani szempont: újra és újra találkozunk pszichoanalitikus megfigyelésekkel, értelmezésekkel. Ezek a na-

Miért vannak szegények és gazdagok? Miért vannak fehérek és feketék? Miért uralkodnak a fehérek a feketék fölött? A kötet első három tanulmánya teremtéstörténeteket mutat be Fekete-Afrikából, Európából, az Egyesült Államokból. A szövegűen, illetve a kiejtés szövegét követve közölt történetekben színes, mégis lényegében hasonló képpel találkozunk: a sötét bőrű embereket – cigányok, afrikaiak – és a szegényeket (!) sorsuk azért rendeli a fehérek és gazdagok alá, mert anyjuk, Éva, szegyéllve sok gyermekét, néhányat eldugott közülük, és az Isten csak azokat áldotta meg, akik elé álltak.

gyon izgalmas és nagyon gyümölcsöző elemzések annyiban mutatnak túl az előző rész etnopszichológiai és etnoszemiótikai szemléletén, hogy az emberiség közös ősi tapasztalataira visszavezetve hangsúlyosan értelmezik a vizsgált témákat, konfliktusokat, interperszonális viszonyokat.

Az apa törvénye azt a témát járja körül, amelyet többféle feldolgozásban ismerünk: a lányának férjet kereső apa próbák sorának veti alá a jelentkezőket. Az afrikai me-

se alapján elemzett konfliktus a szülőtől való leválás nehézségét mutatja be. A hős a legkisebb fiú a bambara mesében is: a szerző szerint ez náluk azzal van összefüggésben, hogy a legkisebb fiú van legkevésbé kitéve az atyai szigornak, tehát ő lesz a legvállalkozóbb, legszabadabb szellemű.

A megvetett feleség alaphelyzetét is ismerjük: a legszebb, legtehetségesebb gyermeket a megvetett asszony szüli, akinek aztán (mivel tradicionális társadalmakban a nők elsősorban anyaként értékesek) férje a legnagyobb tiszteletet adja meg.

A második rész legfontosabb tanulmánya a *Női identitás és ambivalencia* című. Ennek bevezetése a nőkre vonatkozó szabályokkal foglalkozik a vizsgált afrikai társadalmakban. Megállapítja, hogy a gyűjtött szövegek a nemek közötti viszonyokat konzekvensen a férfiak szemszögéből ábrázolják. Mint írja: „Az »erős beszédben«, vagyis a különböző folklórműfajokban ugyanis éppúgy a férfiak szempontjai fejeződnek ki, mint a társadalmilag irányadó viselkedési formákban”. A női identitás szélsőséges formákban fejeződik ki: jó vagy rossz, életet ad vagy halált oszt. A bambara kultúrában – csakúgy, mint sok más hagyományos kultúrában – az endogámiát úgy akadályozza meg a közösség, hogy a lányokat másik faluba adja férjhez. Ezzel két feladatot is megold: egyrészt megakadályozza a szűk családon belüli házasságot, másrészt társadalmisítja a szomszédos („idegen”) közösséggel való kapcsolatot. A lányokat ennek megfelelően annak tudatában nevelik, hogy serdülésük után el kell hagyniuk vér szerinti családjukat, és férjük családjába kell költözniük. A női identitás belső feszültsége a két csoporthoz tartozás, egyúttal egyfajta idegenység, amit enyhít az áldozat fontosságának tudata. „Miként a tú varrásra szolgál, úgy a lányoknak a családok tagjai közti szálakat kell erősíteniük” – idézi a szerző a bambara mondást. Ez abban az ellentétben is kifejeződik, amely az anyákat megillető tisztelet megkövetelése és a nők iránti lenézés, bizalmatlanság között feszül.

Az identitás-elemek mesei megjelenítésével kapcsolatos ellentéteket – jötevő

anya, gonosz anya – a szerző nagy érzékeltető erővel és árnyaltan elemzi. A fivér és nővér viszonya egy további ismétlődő motívum, amelyben a családon belüli viszonyok megjelennek. Az e témához kötődő mesék jellegzetessége, hogy a vérségi kapcsolatot a testvérek közötti kapcsolattal, „a szolidaritás elvén nyugvó hierarchia tiszteletével” illusztrálják.

A kötet utolsó tanulmánya a *Predesztináció és álom* címet viseli, s a címben jelzett témát Berki János kárpáti cigány mesemondótól gyűjtött meséken mutatja be.

A tanulmánykötet – mint e rövid ismertetésből is kiderült – rendkívül gazdag, hazánkban alig ismert folklórányagot dolgoz fel változatos módszerekkel, eszközökkel, szemléletmóddal. Nemcsak tanulságos, hanem élvezetes olvasmány is, hiszen a mesevilág számtalan ágát-bogát, műfaját ismerhetjük meg belőle. A feldolgozott meseanyag új információk sokaságát nyújtja az érdeklődőnek. A megismerés és továbbgondolás, az egyes témák, motívumok új összefüggéseinek felismerése és elemzése a felsőfokú oktatásban is nagy haszonnal járhat. Jól használható az oktatásban az a módszertani kultúra is, amelyet a kötetben megismerhetünk és megpróbálhatunk elsajátítani, elsajátíttatni.

A szép külsejű kötetet jó kézbe fogni, lapozgatni, illusztrációit nézegetni. Egyetlen hiányosságot vet a szerkesztő (kiadó?) szemére a recenzens: nem tudjuk meg, pedig jó lenne tudni, melyik tanulmány jelent meg itt magyarul első ízben, melyik francia nyelvű kötetben, hol és mikor. Olvasva azonban a kötet tanulmányait, e kifogások nem tűnnek fontosnak, mert magával ragadnak a változó helyszínek, a változó tartalmak s a szerző okos, mérték-tartó magyarázatai.

Görög-Karády Veronika (2006): *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete*. Mesék, teremtéstörténetek, etnopszichológiai elemzések (Afrika, Európa). L'Harmattan.

Forray R. Katalin

PTE, BTK, Neveléstudományi Intézet,
Romológia és Nevelésszociológia Tanszék